

ՇԱՆԻ ԶԱԻՆ

Շանի Զադե Մուհամմեդ Աթաուլլահ էֆենդին տարեգիր է նշանակվել 1235 (1819) թվականին՝ Ասըմ էֆենդիից հետո։ Շանի Զադեն իր «Թարիխի Շանի Զադե»-ում գրի է առել օսմանյան պետության պատմության 1223—1237 (1808—1821) թվականների իրադարձությունները։

Շանի Զադեի պատմության սկզբում գետնից բացված կենսագրական համառոտ տեղեկություններից պարզվում է, որ նա եղել է իր ժամանակի գրական և գիտական նշանավոր անձնավորություններից մեկը։ Բացի արքունական տարեգրի պաշտոնից, նա վարել է նաև այլ պետական բարձր պաշտոններ (սրբազան Մեքքայի մեվլեվի¹, սադրազամի իշխանության էվկաֆի տեսուչ և այլն)։ Սակայն, ինչպես նշվում է այդ կենսագրական ակնարկում, մի քանի չարամիտների խարդավանքների պատճառով Շանի Զադեն 1241 թվականին աքսորվում է Թիբեի՝ իր կալվածում ապրելու, ուր և մահանում է 1242 (1826) թվականին։

Շանի Զադեն տիրապետել է բազմակողմանի գիտելիքների. նա ուսումնասիրել է մի շարք գիտություններ՝ մաթեմատիկա, աստղագիտություն, բժշկություն, նկարչություն և երաժշտություն։ Գիտության տարբեր բնագավառներին վերաբերող աշխատությունների հետ միասին, նա ունի նաև գրական ստեղծագործություններ։

Իր «Պատմության» առաջին հատորի սկզբում Շանի Զադեն շատ խրթին լեզվով խոսում է պատմության բացառիկ կարևորության մասին։ Նրա ասելով, օսմանյան կառավարությունը և հատկապես օսմանյան սուլթանները պատմությունը հատուկ ուշադրության առարկա են դարձրել։

«Պատմությունը իբրև գիտություն և պատմությունը ուսումնասիրելու մեթոդի մասին առաջաբան» վերնագրով երկարապատում հոդվածում Շանի Զադեն պատմական էքսկուրս է կատարում դեպի մարդկության պատմության ամենահնագույն ժամանակները և հասնում է մինչև նոր շրջանը։ Շանի Զադեն հետաքրքիր դատողություններ է անում մարդկության պատմության ընդառաջի համար խոշոր գեր կատարած Չինաստանի, Հնդկաստանի և Նգիպտոսի հնագույն կուլտուրաների մասին։ Նա գրում է. «Թե՛ չին և թե՛ հնդիկ ժողովուրդները, ներկայումս գոյություն ունեցող բոլոր ժողովուրդներից և պետություններից առաջ, ստեղծել են բազմաթիվ գեղարվեստական արժեքներ...»։ Շանի Զադեի կարծիքով, հնագույն կուլտուրաների զարգացումը բացատրվում է այդ մեծ ժողովուրդների «հնագույն օրենքների, նրանց բարքերի, նրանց մեջ տարածված, գործածված և հռչակ ստացած տառերի, խոսակցական լեզվի չորս հազար տարուց ի վեր անփոփոխ և անաղարտ մնալու փաստով»։

Նա մեծ գովասանքով և նույնիսկ հիացմունքով է խոսում Օսմանյան կայսրության և նրա ժողովրդի կուլտուրական արժանիքների մասին. դրա ապացույց-

ներից մեկը Շանի Զադեն համարում է օսմանյան երկրում պատմության՝ իրրե գիտության, բացառիկ զարգացումը:

Շանի Զադեն իր տարեգրության մեջ, նախորդների նման, շատ մեծ տեղ է հատկացնում արքունիքին և սուլթանին, բազմաթիվ նշանակումներին, պաշտոնազրկումներին, աքսորներին, պատիժներին՝ սկսած պետության առաջին անձնավորությունը հանդիսացող սադրազամից, վեզիրներից, փաշաներից, ենիչերիական և այլ զորամասերի պետերից, վերջացրած հասարակ ավազակներով ու բախտախնդիր անձներով: Իսկ պատերազմական դեպքերին, բանակների շարժումներին, ավարառությանը և կողոպուտներին հատկացված նկարագրությունները հարյուրավոր էջեր են կազմում:

Տարեգրի լեզուն ու ոճը, ուրիշ շատ տարեգիրների նման, խրթին է և ծանր, մասնավորապես նրա քանաստեղծական անթիվ մեջբերումները («բեյթերը»), որոնք հաճախ գտնվելով պաշտոնական փաստաթղթերում և դիվանագիտական գրություններում, դժվարացնում են բնագրերի ընթերցումն ու թարգմանությունը:

«Թարիխի Շանի Զադեն» բաղկացած է չորս հատորից: Առաջին հատորը տպագրվել է Ստամբուլում 1284 (1867) թվականին, երկրորդը՝ 1290 թվականին, երրորդ և չորրորդ հատորները՝ 1291 թվականին՝ «Ջերիդեի հավադիս» թերթի տպարանում:

* * *

Թուրքական արքունական տարեգիրների երկերը, ինչպես նշել ենք սույն աշխատության առաջին հատորի առաջաբանում, իրար հաջորդել են ժամանակագրական կարգով և այդ պատճառով նրանց «պատմությունները» կազմել են օսմանյան պատմության լրիվ ժամանակագրությունը:

Մեզ չհաջողվեց պարզել, թե ինչու Շանի Զադեի տարեգրությունը կրկնում է տարեգիր Ջեվդեթ փաշայի տարեգրությունը («Թարիխի Ջեվդեթ փաշա», 1188—1241): Քանի որ Ջեվդեթ փաշան տարեգիր է նշանակվել Շանի Զադեից հետո, ապա պարզ է, որ նա պետք է օգտված լինի վերջինից: Այդ մասին Ջեվդեթ փաշան ունի հիշատակություններ իր «Թարիխի Ջեվդեթ»-ում:

Կրկնությանից խուսափելու համար Շանի Զադեից այստեղ չեն բերվել այն նյութերը, որոնք ավելի հանգամանալից տրված են «Թարիխի Ջեվդեթ»-ում: